

Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund.

En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar.

I.

I en tid, då klassmotsättningarna i Europa var tillspetsade, då samhällets krafter reste sig i kaotisk kamp mot varandra och då flera länder befann sig i permanent kris, förkunnade Thomas Thorild sin lära om den gudomliga harmonien. Grunden för hela tillvaron var harmonien mellan dess krafter. Överallt spårade han denna harmoni, denna lagbundna samklang, i naturens rike, i samhället, i etiken, i skönhetens värld. Vi som lever i en tid ännu mera kaotisk än hans och nu trycker mot marken i väntan på ovädet, känner intuitivt, att hans filosofi var en lära för en disharmonisk värld, att den på något sätt stod i korrespondens med den brutala verklighet som omgav honom. Hans eget land var ett av Europas oroligaste. Hade det inte nyss genomlevt en revolution och dessförinnan en tid av motsättningar, som hotat sätta statsapparaten ur funktion? Ännu brann det under ytan och lågorna hotade att när som helst slå upp. Det är i sådana tider tron på att tillvaron i grunden är harmonisk bryter fram med starkast kraft och blir till en tröst för de svage, en eggelse för de starke och kampberedde.

Thorilds politiska och litterära motståndare lyckades stämpla honom som en virrpanna, fylld av tankeoreda och osammanhängande impulser, och denna i polemiskt syfte

gjorda karaktäristik levde kvar i svensk lärdomstradition bortåt ett hundratal år efter hans död. Det var först i hans ungdoms stad, i Lund, man bröt med denna uppfattning. Lauritz Weibull började i slutet av förra seklet ge ut hans otryckta brev och manuskript, Anders Karitz och Albert Nilsson underkastade sedermera hans filosofi en systematisk analys¹. Det bestående resultatet av denna forskarverksamhet blev kännedomen om att hans litterära och filosofiska skriftställarskap inte alls präglades av brustna tankar utan av ett genomtänkt filosofiskt system, som i logisk konsekvens och begreppslig klarhet väl kunde mäta sig med och snarast stod högre än hans motståndares. Efter dessa forskare följde Martin Lamms försök till tolkning av den thorildska filosofien². Den hade nu fått en helt annan plats än tidigare i tankelivets utveckling i Sverige.

Den filosofiska debatten vid de svenska universiteten vid vårt sekels början kännetecknas av den kantianska idealismens framstöt mot de naturvetenskapliga, positivistiska och materialistiska åskådningar, som sedan 1880-talet dominerat tankelivet. Det var dyningarna av en storm, som tidigare rört upp vågorna vid de tyska universiteten. Företrädarna för kantianismen var i Lund i allmänhet bond- och allmogepojkar, som från början varit avsedda för den prästerliga banan: Hans Larsson, Anders Karitz, Albert Nilsson. Fejden var ett återuppblossande av den gamla striden mellan materialister och idealister; de senare hade blott klätt sig i ny skrud, sedan de teologiska och högerhegelska-boströmska rustningarna icke visat sig kunnat motstå de naturvetenskapligt-empiriska åskådningarnas hugg. Thorild kom nu att bli en av de valplatser, som valdes av de kämpande.

¹ Huvudskrifterna: Lauritz Weibull, Thomas Thorild, hans ungdom och studentår i Lund (1896), densamme, Ur Thorilds litterära kvarlåtenskap och Thorildiana (i: Samlaren, 1898, 1900), Thomas Thorilds Bref, utgifna av Lauritz Weibull (i: Skrifter utgifna af Svenska litteratursällskapet 19: 1, 1899—1902). Anders Karitz, Tankelinjer hos Thorild (i: Lunds universitets årskrift, N. F. I, 9, 5, 1913), Albert Nilsson, Thomas Thorild (1915).

² Martin Lamm, Upplysningstidens romantik, I—II (1918—20).

Motsättningarna i den pågående striden hypnotiserade deltagarna, och det blev för dem ett huvudintresse att söka ockupera så mycket terräng som möjligt för den åskådning de företrädde. Vid upptäckten av Thorild blev det sålunda en huvudfråga att avgöra, huruvida han var materialist eller idealist, eller uttryckt med en omskrivning, huruvida han var rationalist eller empiriker-sensualist. Hade Thorild klart framstått som sensualist är det föga troligt, att han så fångslat den filosofiska lundaskolan, som han gjorde; det låg nu inte till för dess art att värmas till intresse för Ehrenrettung av dylika. Lundaskolan lyckades tolka hans filosofi så, att han framstod som en ljusets ängel i upplysningstidens mörka materialism. Gentemot 1700-talets flacka empirism och okritiska sensualism företrädde Thorild en rationalistisk åskådning, som hämtade sina principer hos Leibniz och Spinoza. Allmogeynglingen från Bohuslän sällades till dessa kantianismens Johannes Döpare-gestalter, som före den store mästaren utövade kritik mot de lockska och humeska föreställningarna om kunskapsakterna.

Mot lundensarnas tolkning av Thorilds filosofi uppträdde Martin Lamm, en storborgarson från Stockholm. Han tog fasta på inslagen av empirism i det thorildska tänkandet, och gjorde honom lika frejdigt till materialist som de förra gjort honom till idealist. Lamm hade en positivare känslomässig inställning till de naturvetenskapliga åskådningar, som befann sig på defensiven, och stötte djärvt deras fana i Thorild. Lamm menade, att en fransk naturvetenskaplig tänkare Robinet varit Thorilds inspirationskälla. Härigenom tvangs problemställningen in i en tillspetsning: Robinet eller Spinoza? Så vajade striden mellan tvenne åskådningar i vår egen samtid fram och tillbaka över Thorild.

Men därför att denna lärda diskussion sög sin kraft ur en nutida idémotsättning — i sin tur en reflex av sociala processer, som inte här är platsen att analysera — har den inte varit förgäves, då den skärpt uppmärksamheten för den logiska konstruktionen av Thorilds tankevärld.

Stellan Arvidsons forskning har givit en säkrare hel-

hetsbild av Thorilds verksamhet än vi tidigare ägt och ställt in denna i sin tids sociala kraftfält¹. Forskarens egen ställning i den politiska oppositionen har skärpt hans uppmärksamhet för Thorilds politiska reaktioner, och han har övertygande visat, att Thorild tillhörde de krafter, som med olika social utgångspunkt och med olika teoretisk motivering samlades till angrepp på det bestående feodal-byråkratiska samhället och som riktade sin kritik mot detta samhälles alla livsyttningar, de politiska så väl som de litterära och moral-dogmatiska. Thorilds verksamhet som politisk projektmakare, som valutateoretiker, som filosof, som litterär kritiker och som diktare syftade i alla sina former till destruktion av de bestående institutionerna och till uppbyggandet av nya. Men härmed har det blivit lättare att orientera honom i det samtida tankelivet, som över hela Europa hade sina kraftlinjer bestämda av de starka sociala spänningar, som bringades till utlösning i den franska revolutionen.

Däremot har Arvidson icke haft öga för att problem-läget i diskussionen om Thorilds filosofi bestämts av 1900-talets ideologiska motsättningar. Generellt menar han, att olikheten i lundaskolans och Lamms tolkningar skulle bero på att de båda forskargrupperna baserat sina undersökningar på skrifter, som härrört från olika epoker i Thorilds liv, och att tolkningarna därför inte skulle vara oförenliga utan blott uttryck för förändringar i Thorilds åskådning². Emellertid har han knappast lyckats bevisa denna tes; i stället har han i sin analys kommit att närma sig den lammska ståndpunkten. För honom är Thorild otvetydigt empiriker. Men däremot är hans försök att ange Thorilds närmare hemvist i 1700-talets oppositionella tänkande famlande.

Det ser ut som om Anders Karitz, som öppnade denna diskussion om Thorilds filosofi, klarast insett det ofruktbara i problemställningen. I ett icke publicerat arbete har han

¹ Stellan Arvidson, *Thorild Studier i hans ungdoms utveckling* (1931), densamme, *Thorild och den franska revolutionen* (1938). Förkortas i fortsättningen: Arvidson, Thorild I och II.

² Arvidson, Thorild I, 44.

kommit till resultatet, att Thorilds livsåskådning icke låter sig fångas av begreppsparet rationalism och empirism¹. Därmed är det utsagt, att analysen av hans filosofi måste tas upp från nya utgångspunkter.

Uppslaget att vrida analysen av Thorilds filosofi ur det gamla problemläget har upptagits av Torgny T. Segerstedt i avhandlingen »Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi». Men ehuru Segerstedt har klart för sig att »kunskapsproblemet aldrig varit huvudproblemet»² för Thorild, har undersökningen dock främst ånyo blivit en diskussion om, hur denne samarbetade rationalistiska element med upplysningsmannens inställning till kunskapsproblemet. Hans politiska ideologi skulle nämligen »en gång för alla» ha bestämts av en gammal rationalistisk statsrättslärare i Lund, professor Nelander³. Detta ställde honom inför teoretiska svårigheter, som skulle ha fått sin lösning under inflytande av den äldre moral-sense skolan — främst Shaftesbury — och som gjorde att han kom att stå i en särställning till de andra svenska moral-sense filosoferna, hos vilka detta rationalistiska drag saknades och som slöt an till nyare engelska moral-sense filosofer. Han skulle alltså själv ha utbildat en på 1780-talet egenartad eklektisk filosofi, som blev ett vapen för honom i hans samhällskritik.

Men innan dessa utvägar prövas, torde det vara lämpligt att ställa Thorild i relation till en ideologi, som även om den icke trängt in i de lundensiska lärofädernas kollegier, dock så att säga låg i luften och som givit upphov till en stor internationell litteratur och publicistik.

II.

»Den sublime Newton» var den störste av kulturheroerna för 1700-talets oppositionella intellektuelle. Upp-

¹ Anfört av Arvidson, Thorild I, 43, efter Hågerströms referat i Handlingar rörande tillsättandet av lediga professorsämbetet i teoretisk filosofi vid universitetet i Lund 1927—1929 (Lund 1929), 65 f.

² Torgny T. Segerstedt, Moral sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi. Lunds universitets årskrift, N. F. 1, 33, 8 (1938), 428.

³ a. a., 427.

täckten av naturkrafterna och den lagbundna, i matematiska formler uttryckbara balansen mellan dem var den allt annat överskuggande vetenskapliga landvinningen. I själva begreppet naturkraft kom att ligga föreställningen om att den var lagbunden. Allt tydde på att detta system av ordning och harmoni inte var begränsat till den döda materien; det lät sig anas även i krafterna hos det som växte och andades. Biologen Charles Bonnets upptäckt av polarisationslagen hos organismerna visade i denna riktning. Men kanske lika fantasieggande som själva upptäckten av detta naturens system var reflexionen över att naturlagarna alltid funnits men att de först nu observerats och konstaterats av människorna. Det var som om släktet fått en skarpare syn och en finare hörsel. Det hade verkligen också fått det. »Ha inte mikroskopet och teleskopet ökat vår naturliga synskärpa med en ny, ha inte termometern, barometern, hygrometern, eudiometern och kompassen på något sätt gett oss en ny känsel, har inte kemien låtit oss känna kropparnas element med en finhet, i jämförelse med vilken smak- och luktsinnets blott var ett svagt försök», skrev en författare på 1790-talet¹. Dessa mänsklighetens förfinade sinnen hade kommit ett lagsystem på spåren, vilket icke syntes vara frukten av spekulation utan som trängt sig på medvetandet liksom utifrån. Det var ögonskenligt. Man hade sett dess verkningar och kombinerat iakttagelserna. Dess objektiva existens hade den tidigare halvblinda och lomhörda mänskligheten icke anat.

Hand i hand med upptäckten av naturens egen ordning gick det praktiska nyttiggörandet av dess krafter. Den nya engelska lantbruksvetenskapen, vars resultat mot 1700-talets mitt började bli kända bland den vakna intelligensen över hela Europa, lärde, att rätt brukad gav jorden ymnigare skördar än man förut kunnat utvinna; naturhistorien upptäckte varje år nya möjligheter hos råämnena och nya nyttoväxter — botanisterna började inventera jordklotet —; meka-

¹ Dupont de Nemours, Philosophie de l'universe, 3dje uppl., Paris 1799, 281 f.

niken, århundradets modevetenskap, fann nya möjligheter att göra krafterna i naturen till positiva faktorer i kulturen. Kapitalet sökte sig till naturens sköte. Pengar började i allt större utsträckning att investeras i jordbruk, industrien vandrade från staden ut på landet, där vattenkraften som en naturens fria gåva började utnyttjas för drift av spinnmaskiner och vävstolar. Naturen var givmild och slösande, dess princip var ordning och harmoni.

För alla de oppositionella grupper, som förnam samhället som en utpressande och njugg makt, som krävde prestationer men inget gav igen, och som var präglad av vrånghet och våld, måste naturen ha framstått som tillvarons goda sida; det bestående privilegiesamhället som dess onda. Den ena harmonisk och slösande; den andra motsättningsfylld och girig. I samhället reste sig krafterna mot varandra i en kamp, som hotade bryta sönder all ordning; i naturen flöt de samman i en harmonisk samverkan, som bar hela världar. Varje skildring av naturens harmoni utgjorde i sig en kritik av samhällets disharmoni. Så grep oppositionen lidelsefullt efter den nya värld, som vetenskapsmännen upptäckt och som i sig var en sedolärande bild för det ofullkomliga samhälle, vars tryck den kände och som den hatade. Naturforskningen blev i sig själv en mot privilegiesamhället destruktiv kraft, då den klargjorde att tillvarons grund var harmoni och ordning.

Så blev läran om naturen en politisk ideologi. En ytterligare utbildning fick denna ideologi genom tanken, att samhället icke var helt autonomt i förhållande till naturen och dess krafter, att dessa sträckte sina verkningar in i det mänskliga samhället och att detta icke ostraffat kunde bryta mot naturens orubbliga lagar. Det är denna tanke, som ännu vagt utformad ligger till grund för Montesquieus klimatlära, läran om att klimatet i jordens olika temperaturzoner disponerade dessas invånare för bestämda slag av statsförfattningar och att man inte ostraffat bröt mot dessa naturens dispositioner. Stod den franska författningen i överensstämmelse med denna naturens ordning? Om icke, så

ve den franska författningen! Mot den stora allhärskande naturen med dess oblidkeliga, med matematisk visshet verkande lagar försyndade man sig inte ostraffat. Naturen hade blivit ett den politiska ideologiens slagträ mot det bestående samhället.

Sin mest logiska och tillspetsade utformning fick dessa tankegångar om korrespondensen mellan naturen och samhället, mellan naturens system och samhällsordningen av den filosofiska riktning, vars främste företrädare var François Quesnay, Mercier de la Rivière och Dupont de Nemours.

Det nyskapande geniet av dessa tre var läkaren Quesnay, det klaraste och mest logiska huvudet var intendenten över Martinique Mercier de la Rivière, den mest vidsträckta och kombinatoriska fantasien hade litteratören Dupont de Nemours. Gruppens systematiska huvudarbete författades av Mercier: *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* (1767)¹. Det väckte en väldig uppmärksamhet över hela den bildade världen och kom under några år att stå i kulturdebattens centrum. Det fördunklade för en tid *L'esprit des lois* och *Le contrat social*. Gruppen gjorde anspråk på att ha upptäckt de naturlagar, som härskade i samhällslivet. Det framstod för mången som en upptäckt av ännu mera revolutionerande betydelse än Newtons. Det skulle alltså inom samhällslivet finnas hittills okända lagar av samma betvingande och orubbliga verkan som de, som bestämde planeternas rörelse. Det öppnade sig oändliga perspektiv. Det måste vara av vital betydelse för statskonsten att lära känna dem. Greve Stackelberg, Rysslands sändebud i Spanien, hörde under ett uppehåll i Paris talas om den nya sällsamma vetenskapen, och han lät genast föreställa Quesnay för sig. Men då nyheten och den långa sammanlänkningen av principer i filosofens exposé gjorde det svårt för ambassadören att förstå honom — det är Diderot, som berättar, — bad denne honom göra en skriftlig sammanfattning, som till-

¹ Senaste upplagan ingår i serien *Collection des Économistes*, 1—5 (1910).

ställdes ryska kejsarinnan. Hon bad, att Mercier de la Rivière omedelbart skulle bege sig till Petersburg, lämnade honom 12 000 livres till resekostnader, och åtta dagar efter det hans stora arbete utkommit reste han dit¹.

Quesnay hade lärt av myrorna och bävrarna. De levde i samhällen, som med naturnödvändighet framgick ur deras fysiska konstitution. Fysiska lagar, som dessa samhällsbyggare var underkastade, gav åt deras samhällen en fullständig uniformitet och harmoni. Det måste förhålla sig på samma sätt med människorna. Att de också levde i samhällen måste vara uttryck för en fysisk nödvändighet. Men i så fall fanns det eviga och orubbliga lagar, lika fasta som de som bestämde planeternas rörelser, även för de mänskliga samhällsbildningarna. Läran om samhällsfördraget — som så länge legat till grund för den dåtida samhällsvetenskapen — var då inget annat än en narraktig inbildning hos filosofer, som icke studerat naturen; samhället framgick i stället med kausal nödvändighet ur de fysiska krafter, som människan bar.

Studiet av dessa lagar skulle bli en lika exakt vetenskap som de övriga naturvetenskaperna. Och en lika praktisk. »Vi mäta himlakropparna och jorden, vi observera deras rörelser, vi beräkna deras banor: och vi kan följaktligen förutsäga eklipserna. Vi väga atmosfären: vi känna, uppskatta och utnyttja vindens och vattnets kraft.» När vi lärt känna samhällets fysiska lagar, så skall vi också kunna utnyttja samhällets krafter och förutsäga dess rörelser. Vi skall kunna inrätta våra sociala institutioner så, att naturens krafter i samhället skall fritt kunna sammanflyta i den harmoni, som är naturens väsen. Så skrev Dupont de Nemours. Det måste ha gjort ett djupt intryck på detta optimistiska århundrades entusiastiska andar. Varför skulle Newtons upptäckter vara det sista ordet? Var inte allt möjligt för den mänskliga intelligensen?

Hos människan var passionerna naturkrafterna, skrev

¹ G. Weulersse, *Le mouvement physiocratique en France* (1910) I, 137.

Mercier de la Rivière. Det var de som skapade samhället, som med naturnödvändighet drev människorna till samverkan. Driften att njuta och driften att föröka sig var de dominerande krafterna i människans fysiska konstitution. Men då jorden var knapp på näringsmedel, skulle de råka i ohjälplig konflikt, om inte människorna genom samverkan stegrade produktionen. Så flöt dessa två krafter harmoniskt samman i människornas samhällsbildande verksamhet och drev dem att allt mer förfina sin produktion och allt mer komplicera sitt nät av sociala institutioner.

Denna naturbestämda samverkan yttrade sig i människans medvetande som känslan av ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, som känslan av bestämda dygder, vilka sålunda också var av fysisk nödvändighet och därför fysiskt lagbundna. Liksom hos myrorna var de grundläggande normerna för samlivet av fysisk kausalitet. Individens frihet att sörja för sitt uppehälle, dess äganderätt till sin egen person och det, som den förvärvat genom sitt arbete, var sådana naturgivna rättigheter — förenade med skyldigheten för individerna att ömsesidigt respektera dem. För reglerandet av dessa rättigheter och skyldigheter var staten den naturgivna institutionen; det var den som gav säkerhet åt dessa. Frihet, egendom och säkerhet — *liberté, propriété, sûreté* — var de fysiskt givna principerna för det mänskliga samhället.

Det fanns sålunda en naturlig ordning för samhället, som hade funnits före alla konventioner mellan människorna och som alltjämt utgjorde grunden för samhällslivet. Den strävade efter att bringa alla människans fysiska krafter i harmoni. Fick dess lagar fritt verka, så skulle släktet föras fram mot allt större talrikhet, och den största möjliga lycka skulle beskåras dess medlemmar. Då skulle harmoni råda mellan människorna, så som Alltets upphovsman hade menat.

Den stora uppgift, som nu förelåg för forskningen, var att bringa dessa lagar till evidens och därefter bringa de sociala institutionerna och de skrivna lagarna till samstämmighet med dem. Detta var inte ett lagstiftningsarbete utan ett forskningsarbete; det var en fortsättning av den utforsk-

ning av naturen som fysikerna begynt. Dessa lagar skulle bli lika evidenta som geometriens och astronomiens. Endast okunnigheten skulle det falla in att förneka dem. Ty att en sak var evident, betydde — enligt Mercier de la Rivière — att en tillräcklig undersökning gjort den till en så uppenbar sanning, att en människa inte kan utfundera några skäl att tvivla på den, sedan hon fått kännedom om de skäl, som kommer henne att godtaga den.

Det var filosofernas uppgift att fullgöra detta arbete. I naturen, i människans natur skulle de finna de eviga naturlagarna för dygden. Det var en helt annan metod än de gamla filosoferna och moralisterna använt. De hade spekulerat. Det hade fört dem vilse. »Jag ser inte i deras sublimes skrifter annat än abstrakta maximer, av vilka de flesta är uttänkta för helt andra varelser än människorna; regler för uppförandet, så främmande för naturen att de ständigt driva människorna till motsättningar mot varandra. Finns det inte däremot i naturen bestämda och oföränderliga regler för att skilja dygden från brottet? Vi tvivla inte på att dessa regler existera. Men för att upptäcka dem finns det endast en väg, och det är att rådfråga själva naturen, att konsultera de allmänna och orubbliga lagar, som den har föreskrivit för sig själv, och vårt nödvändiga samband med dessa lagar». Det är Mercier de la Rivière¹. Det är den induktiva metodens tillämpning på moralfilosofien. Det är en upprepning av den kritik, som Francis Bacon i *Advancement of learning* riktade mot sin tids naturhistoriker: »in the inquisition of nature, they ever left the oracle of God's works, and adored the deceiving and deformed images which the unequal mirror of their own minds or a few received authors or principles did represent unto them»².

Läran om att de vise skulle skriva lagarna, kom att bli ett försvar för den upplysta despotismen. Men Mercier de la Rivière menade, att samhället endast kunde ordnas efter dessa lagar om de blevo evidenta för gemene man.

¹ Mercier de la Rivière, *De l'instruction publique*, 65 f.

² Francis Bacon, *The advancement of learning* (1934), 27 f.

Därför var folkuppfostran och ett fritt, statligt undervisningsväsende ett nödvändigt korrelat till detta envælde. Utan folkuppfostran var despotismen icke legal, hur visa än härskarna voro. Då måste den bruka fysiskt våld. Men om de efter naturens principer skrivna lagarna genom allmänhetens insikt tillåtos reglera samhällslivet, då skulle alla samhällets olika individuella intressen stämmas i harmoni, alla de olika krafterna uppgå i en större kraft — fysiskt representerad av härskaren — och denna skulle med en himlakrafts styrka föra mänskligheten framåt mot allt större lycka för ett allt större antal människor.

För att de vise inte skulle kunna missbruka sin ställning, var yttrande- och tryckfriheten en nödvändighet, en institution grundad på naturens princip om den enskildes rätt att tillvarata och hävda sina intressen. Den skulle ge lagstiftaren möjlighet att lyssna till intressenas röst liksom naturforskaren lyssnar på naturen. Den skulle hjälpa till att göra kunskapen om naturens lagar fulländad. Först då detta nåtts hade människan blivit verklig människa, Skaparens avbild i sin fullständiga harmoni. I sitt vilda stadium, säger Mercier de la Rivière med en överlägsen blick på Rousseau, var människan knappast ännu människa. — Ännu en tredje garanti mot enväldet fann Mercier nödvändig: domarkårens oavhängighet, den dömande maktens separation från de i furstens person förenade lagstiftande och utövande funktionerna.

Läran om att fysiska lagar och fysisk nödvändighet rådde i samhället gav upphov till beteckningen fysiokratism, ett namn, som dock icke var så utbrett i samtiden som senare. Dupont de Nemours kallade den i sitt kortfattade referat av Mercier de la Rivières huvudverk för *une science nouvelle*, vilken han ställde vid sidan av de övriga exakta vetenskaperna¹. Själva kallade sig skolans företrädare helst ekonomister.

¹ De l'origine et des progrès d'une science nouvelle, (anon.), London och Paris 1768.

III.

Det är sedan gammalt känt, att Gustav III stod under inflytande av fysiokraterna och att detta förmedlats av Karl Fredrik Scheffer, vilken i sin broschyr »Bref till deras excellenser Herrar Riksens Råd i ett angeläget ämne» (1769) gjort ett kortfattat sammandrag av deras samhällslära. Men ännu har ingen undersökt i hur stor utsträckning läran inpregnerade konungens politiska åskådning. I svensk forskning har fysiokratismen alltid uppfattats som blott en nationalekonomisk åskådning, vilken lika ensidigt gynnade jordbrukets intressen som merkantilismen gynnade manufakturernas, en uppfattning som går tillbaka på den polemiska karikatyr, som Adam Smith gjort av denna lära, som dock var grundläggande för hans egna principer om den fria konkurrensen och intresseharmonien i samhället¹. Härigenom har föreställningen om att finansministern Johan Liljencrantz var fysiokrat kunnat uppstå, ett missförstånd, som dock undanröjts genom Åke Esséns avhandling om hans handelspolitik². Redan en flyktig blick på konungens tal och propaganda torde emellertid visa att fysiokratismen gav honom hans världs- och samhällsåskådning. Den gav honom hans teoretiska motivering för enväldet, vilket sålunda överensstämde med den exakta vetenskapens sista ord. Men liksom en socialdemokratisk regering — för att inte utmana — inte gärna kläder de åtgärder, som syfta mot en socialistisk omformning av samhället, i socialistisk dräkt, så undvek Gustav III den fysiokratiska terminologien i 1772 års författning och överdrev i stället dennas sammanhang med äldre svenska författningar, ett mycket skickligt politiskt trick, som ännu narrar statsvetenskapsmännen³. Den är skriven med den

¹ Adam Smith, *The wealth of nations*. IV, kap. 9.

² A. Essén, *Liljencrantz som handelspolitiker* (1928).

³ Syftet med det på offentligt uppdrag av A. Schönberg författade författningshistoriska arbetet »Historiska Bref om det svenska regeringssättet i äldre och nyare tid» var att konstruera en kontinuitet mellan 1772 års författning och äldre svensk statsrätt. Anders Schönbergs *Historiska bref* (1849—51), I, XXI, XXIII och flerstädes.

fysiokratiska doktrinen klart för ögonen. I en diktamen till statsrådsprotokollet (26 april 1774) förklarade konungen rent ut, att det nya regeringssättet var byggt på »frihet, säkerhet och proprietet», och de invigde måste ha lett mot varandra, när de hörde detta fysiokraternas hemliga lösenord.

Enligt fysiokratismens principer var tryckfriheten och en fri undervisning de av naturen föreskrivna »konstitutionella garantierna». Det var de och icke riksdagen, som gjorde enväldet legalt. Emot de försök, som från ämbetsmannahåll gjordes att rubba tryckfriheten, tog konungen i konsekvens med sin politiska doktrin denna i försvar. Detta skedde i hans redan anförda diktamen, om vilken Odhner har sagt, att det är kanske det bästa som flutit ur hans penna i någon speciell inrikes fråga¹. Men det har icke observerats, att det är en utläggning av den fysiokratiska läran om tryckfriheten. Det var tryckfriheten, som gjorde hans envælde artskilt från Karl XI:s. »Hade tryckfriheten varit tillåten i förra hundraåret — — hade törhända Karl XI ej gjort sådana författningar på säkerhetens (!) bekostnad — —.» Konungens diktamen inflöt i sin helhet i de franska fysiokraternas periodiska publikation *Nouvelles éphémérides économiques* 1774. Här publicerades också tryckfrihetsförordningen.

Men tryckfriheten var endast den ena garantien. Undervisningen var den andra. För att få klarhet i hur fysiokraterna tänkte sig denna vände sig Gustav III genom Scheffer till — ja, till Mercier de la Rivière. Ett starkare utslag av doktrinarism kan inte gärna tänkas. Det visar hur starkt ideologiskt präglad den miljö var, i vilken 1772 års författning utformades. På grund av vetenskapsmannens sjukdom kom hans memorandum ej Scheffer tillhanda förrän i februari 1774. Det är tryckt och är ett av de viktigaste dokumenten i fysiokratismens historia: »De l'instruction publique ou considérations morales et politiques sur la nécessité, la na-

¹ C. T. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, I, 276.

ture et la source de cette instruction. Ouvrage demandé pour le Roi de Suède» (Stockholm och Paris 1775)¹.

Då undervisningen och tryckfriheten enligt doktrinen var integrerande delar i författningen, kan principerna för 1772 års regeringssätt icke analyseras och karaktäriseras utan aktgivande på dessa institutioner, något som historikerna icke uppmärksammat.

Beth Hennings betydelsefulla forskningar har gjort det möjligt att fastslå, när Gustav III koncipierat de idéer, mot vilkas förverkligande 1772 års författning var det första steget. Det var som kronprins. I ett brev till modern 1767 skriver han, att Scheffer lämnat honom »ce livre de politique», som hon så ofta talat med sonen om. Han tillägger: »Il est extrêmement intéressant et offre des idées neuves et justes . . . Il produira certainement une révolution dans tous les esprits, et il faut espérer qu'elle s'étendra sur la Suède». Några dagar senare meddelar han att han inte drömmer om annat än »des principes essentiels de l'ordre des sociétés»². Mera

¹ Idéerna i »De l'instruction publique» är behandlade i Lotte Silbersteins monografi *Lemercier de la Rivière und seine politischen Ideen*, Berlin 1928, 75 ff. En kort redogörelse för förbindelsen mellan det svenska hovet och den fysiokratiska skolan 1772—1775 finnes i Edmund Richner, *Le Mercier de la Rivière*, Zürich 1931. De citat, som där (103 f.) anförts ur tidskrifterna *Éphémérides du Citoyen* och *Nouvelles Éphémérides*, vittna om nära förbindelser under revolutionsåret och närmast följande. Endast fragment av tidskrifterna — årgångarna 1774—1775 — har varit mig tillgängliga, då de egendomligt nog saknas å Kungliga Biblioteket i Stockholm. Enligt uppgift i G. Schelle, *Du Pont de Nemours et l'école physiocratique*, Paris 1888, erhöll Dupont en pension av Gustav III mot att han sände regelbundna korrespondenser (161) och han skall också ha blivit ledamot av Vasaorden (204). Enligt samme författare utgav Dupont 1788 anonymt i Paris en skrift: *Lettre à M. le Comte Charles de Scheffer*, daterad ²⁰/_s 1773 och försedd med företal, daterat 1788. Schelle menar att den huvudsakligen är en kritik av Delolmes av samtiden mycket uppmärksammade *Constitution de l'Angleterre*, utkommen 1771. Det synes mig troligare, att det arbete av Delolme, som kritiserats, är det mindre kända: *A parallèle between the english constitution and the former government of Sweden*, London 1772, som på grund av sina kritiska uttalanden om 1772 års statsvälvning även i England föranledde en från svenskt håll inspirerad motkritik.

² Beth Hennings, *Gustav III som kronprins* (1935), 299 f.

brinnande kan inte en nutida ung intellektuell vara över Marx' Kapitalet. Den bok Gustav syftade på, var Mercier de la Rivières huvudarbete. Den hade kommit ut samma år. Dess rykte hade gått över hela den bildade världen. Åtta dagar efter dess utgivande var författaren på väg till Petersburg. Lovisa Ulrika hade redan innan verket nått till Stockholm talat med sin son om det. Och då Scheffer hade bragt honom det, blev han som alla fascinerad av dess klarhet och logiska stringens — hans jubel var lika stort som Diderots. Men boken är också odödlig. Den är den moderna sociologiens grundläggande verk.

IV.

Fysiokratismen var på 1770-talet den ideologi, som konungen och hans närmaste företrädde.

Den uppfattade samhället som en totalitet och som en del av den totala naturen. Människorna ingick i denna som fysiska enheter och som bärare av naturkrafter: drifterna, passionerna. Liksom i hela den övriga naturen var principen för dessa krafter harmoni och ordning. De regler, som normerade samverkan och samstämmighet mellan de mänskliga enheterna, var därför fysiskt lagbundna, var naturlagar, trots att de i människornas medvetande framträdde som moraliska kategorier, som rättigheter och skyldigheter av olika slag. All mänsklig kunskap var begränsad till detta naturliga system, i vilket människan ingick; utanför detta kunde människan inte nå. Själva tankeprocessen hos henne var en naturprocess, en verkan av naturens krafter. Som sådan syftade även den att bringa henne och de naturkrafter, hon bar på, till ökad harmoni med den stora totaliteten. Ju klarare naturens ordning flöt in i henne och danade hennes medvetande, ju mera stämde hon i harmoni med allt, ju fullkomligare blev hon. Naturens ordning och lagbundenhet kom då att prägla hennes samhällssystem, hennes moral-system och hennes skönhetsvärld¹.

¹ I vilken grad fysiokraterna upptagit uppslag från Shaftesbury, vore givetvis värt en undersökning.

Någon principiell motsättning mellan människan och naturen, mellan ande och materia fanns inte. Allt var naturprocesser, underkastade naturlagarna: människornas kunskapsakter lika väl som hennes moralföreställningar. Och alla dessa processer var delar av naturens stora rörelse eller process.

Detta var fysiokratismens kunskapsteoretiska basis. Driften till sällhet drev människorna att allt mer utforska naturen, att göra dess lagar evidenta. Den var jämte förökelse-driften den naturkraft, som drev människan att göra naturen allt medvetnare för sig och göra sig själv därigenom allt mera konform med naturens ordning. Forskningen hade sålunda ett praktiskt syfte; den skulle bidra till att öka sällheten. Ännu var kunskapen om naturens lagar och sålunda människans förstånd ofullständiga, men fysiokraterna menade sig ha fortsatt på Newtons och naturforskarnas väg och bragt nya lagar till evidens. Det var de för samhället och ekonomin grundläggande lagarna, de hade upptäckt.

De upptäckter, som de menade sig ha gjort, hade visat att ett samhälles naturliga ordning var den upplysta despotismen förenad med yttrandefrihet och undervisning. I ett samhälle, där naturens lagar blivit evidenta, sammanflöt undersåtarnas och härskarens intressen i harmoni. De gängse lärorna om samhällsfördraget, om härskarfördraget, om folksuveräniteten var sålunda konstruktioner av systembyggare, som icke följt den induktiva naturforskningens metod. Merkantilismen och näringstvånget var också system av liknande art. Friheten att tillvarataga de egna intressena utan annan inskränkning än respekten för allas lika rätt härvidlag var den av naturen givna principen för det ekonomiska livet. Större delen av Mercier de la Rivières bok var ägnad att klargöra dessa nya upptäckter.

De medel, som uppehöll människosläktet och tillfredsställde dess njutningsdrift, utvann människorna genom att bearbeta jorden, genom att människornas produktiva krafter samverkade med jordens. Jordens naturkrafter gav härvid gratis ett nettotillskott till det mänskliga arbetet. Men i det fortsatta förädlingsarbetet av råvarorna uppkom icke något

dylikt extra tillskott; industriens verksamhet betydde sålunda blott att ytterligare mänsklig arbetskraft nedlades på råvarorna. Därför var Cultivateuren, Jordbrukaren mänsklighetens närare; när han band sin energi vid jordens uppstod en nettoprodukt till den konsumerade mänskliga energien. Vid allt övrigt arbete uppstod inte någon dylik.

På jordbrukaren levde därför det mänskliga samhället. Han framstod för fysiokraterna som dess grundval. Ur hans verksamhet bildades rikedom. Men han fick icke själv direkt del av nettoprodukten, ty den tillägnade sig jordägaren i form av arrende- och förpaktningssavgifter. Och från jordägaren flöt den i olika kanaler ut till samhällets övriga medlemmar. Men eftersom härskaren och de styrande, staten, också skulle leva på en del av nettoprodukten, så var det lämpligast och enklast att de genom skatt direkt på jordägaren tillägnade sig sin andel. Så härleddes teoretiskt den grundskatt, som Turgot och andra reformatorer ville lägga på Frankrikes jordägande adel, och som innebar ett försök att beskattningsvägen »nationalisera» adelns domäner¹.

V.

Det har aldrig blivit undersökt i vilken utsträckning de svenska fysiokraterna tillägnat sig denna svåra teori. Det är i varje fall tydligt, att Karl Fredrik Scheffer helt behärskade den. Men i de flesta fall ha de väl som greve Stackelberg endast med möda och ofullständighet kunna följa principernas sammanlänkning. Vad de upptagit torde väl ha varit huvudlinjerna i tankegångarna och de praktiska politiska syften, som dessa förde fram till. Ett slags »vulgärfysiokratism». Något analogt skedde senare med marxismens teori. Endast ett relativt litet fåtal socialister ha förmått följa de abstrakta analyserna i Kapitalet. Men i förenklingar ha tankegångarna satt sin prägel på stora massors tänkande och bildat basis för deras samhälls- och världsåskådning. De ha i denna

¹ Den fysiokratiska doktrinen innebar sålunda ett förtäckt angrepp på den franska feodaladeln. Detta har klart framhållits av Friedrich List i *Das nationale System der politischen Oekonomie* (1842), 472.

form trängt in i pressen, i propagandan och i skönlitteraturen.

I vad grad fysiokratismens idésystem impregnerade den dåtida svenska kulturdebatten och litteraturen har aldrig blivit undersökt. Icke heller vad dess principer betydde vid universiteten. Icke ens konungens litterära produktion har ur denna synpunkt analyserats. Vi vet inte heller, vilka av skolans arbeten och tidskrifter, som varit spridda i vårt land.

Att det drevs en fysiokratisk propaganda i Sverige är dock påtagligt. Karl Fredrik Scheffers presidietal i Vetenskapsakademien 1772 »Om förbindelsen mellan grundlagarnas art och folkets sällhet» åtnjöt hedern att i *Nouvelles éphémérides*, där det publicerades ett par år senare, bli betecknat som fysiokratiskt. För kännedomen om 1772 års författning är det av stor betydelse. Det framhålles i det att regeringsformen i motsats till de flesta andra fria staters ej är sammanflickad genom händelser och konjunkturen utan tillredd på en gång och i ett sammanhang. Bättre än i något annat land har genom den den enskilda säkerheten skyddats, därigenom att konungen i överensstämmelse med den fysiokratiska doktrinen avhänt sig sin historiskt givna rätt att vara högsta domare. Han hade blott två röster i domsaker¹. Likaså har proprieteten vårdats heligt. Då vid utfärdandet av det senaste förbudet mot brännvinsbränning frågan uppkom, om icke pannorna borde beslagtagas, förkastades detta förslag av konungen såsom stridande mot egendomsrätten. Men det egentliga medlet att åstadkomma en revolution i sederna var dock icke själva statsförfattningen utan uppfostringsverkets förbättrande.

Genom Scheffer blev tydligen Vetenskapsakademien ett forum, där de fysiokratiska idéerna framlades och där man inte heller ansåg sig böra dölja författningens doktrinära karaktär. Men den elegantaste framställningen av fysiokratismens ekonomilära gav Scheffer genom översättningen av

¹ Genom högsta domstolens inrättande sedermera (1789) fullföljdes helt den fysiokratiska principen om domsmaktens avskiljande från de övriga högsta statliga institutionerna.

en broschyr av generalen Saint-Maurice de Saint-Leu, på svenska kallad: »Kort sammandrag af den Vetenskapen, som leder regenter och folk till en ofelbar lycksalighet i Politiska Samhällen» (1773). Generalen hörde till kretsen kring *Nouvelles éphémérides*. Men Scheffer har icke varit ensam. Ekonomie lektorn vid Strängnäs gymnasium Lars Ekmark översatte 1777 Mercier de la Rivières *Lettre sur les Economistes*, på svenska kallat: »Bref om ekonomisterna». Han försåg den lilla broschyren med ett företal, i vilket han summerade rörelsens resultat.

Förståndet — hette det — är oss givet för att vi grundligen skall lära känna den i skapelsens plan utstakade väsentliga samhällsordningen. Men i stället för att göra detta har man ägnat sig åt det förkonstlade och nöjsamma. Trots dessa filosofiens felsteg, är det dock den, som genom sina franska dyrkare nu äntligen bringat världen det glada budskapet: upplyften edra ögon, ty nu nalkas er förlossning. Dessa företrädare för filosofien har nu trots segt motstånd nått fram till tronen. I Toskana har sedan 1768 alla lagar ändrats och inrättats efter den nya läran. I Frankrike är i vissa delar doktrinen satt i verkställighet. I vårt land har »en god medborgare» för några år sedan sökt göra den nya läran känd. Vid Uppsala akademi har ett försök i samma riktning gjorts¹. Även i pressen ha dylika gjorts. Men dessa försök ha dock ännu inte haft så synnerligen stor verkan.

Fysiokratismen var sålunda icke okänd för den svenska kulturdebatten.

Att den politiskt vakna ungdomen i Sverige, vilken stod i kontakt med den samhällskritiska upplysningslitteraturen, skulle ha undgått att i en eller annan form lära känna fysiokratismens grundtankar förefaller osannolikt. Emellertid ha de, som analyserat Thomas Thorilds åskådning, icke berört denna fråga. Detta hänger dels samman med att den

¹ Förmodligen syftar författaren på de disputationsteser över fysiokratismen, som författats av Carl Fredrik Scheffer och som publicerats 1775 i *Nouvelles Éphémérides économique*, 169: Thèses soutenue en Suède à l'Université d'Upsal. I tidskriftsredaktionens företal säges, att konungen av Sverige och hans minister ingående studera fysiokratismen.

nutida filosofiska idémotsättningen hypnotiserat forskarna, dels att den nutida lärda traditionen varit obekant med fysiokratismen. Denna politiska lära slogs ihjäl av liberalerna och de montesquieuister och rousseauister, som utformade den franska revolutionens ideologiska miljö. Det är blott motståndarnas polemiska förvanskningar, som levt kvar.

Att den unge Thorild hade sina ögon riktade mot de svenska fysiokraterna framgår redan därav, att en av hans tidigaste kända dikter — från Göteborgstiden — heter »Bref till Hs Exc. R. R. Gr. C. F. Scheffer». Dikten tyder dock ingalunda på att han förstått den nya politiska läran. Men redan som ung student har han inrangerat sig bland samhällskritikernas skara. Han höll 1778 på Göteborgs nation ett tal till vetenskapernas lov, »Om vad som är ädelt och skönt i vetenskaperna». Det är förvisso föga djupsinnigt. Till sitt syfte är det ett angrepp på Rousseau. Denne hade diskrediterat vetenskaperna, som upplysningen dittills trott på. Och nu ville den unge studenten rehabilitera dem. Han menade, att Rousseaus kritik endast träffade de spekulativa systemen. Icke den induktiva forskningen; den som »icke mera gissar utan erfarer», den som nöjer sig med att utforska naturens lagsystem. Men även dess resultat kunde bli motstridande, beroende på den olika aspekten hos olika forskare, beroende på den »olika daningen av våra förstånd». Så skulle måhända inte ens Newtons resultat alltid stå sig. Därför skulle vetenskapen icke tryckas av auktoritets- och skoltvång: forskningens frihet var dess princip. Men det räckte inte härmed. Den praktiska nyttan skulle vara vetenskapens ledstjärna. Denna skulle alltså bidra tillfredsställa vår allmänna åtrå efter sällhet och nöje, efter njutningar. »Den vetenskap, som icke leder till det ändamålet, är en tom konst utan sanning och värde». Först i oupplöslig förening med praxis blir forskningen vetenskap och når sanning. Detta är det »ädla och sköna i vetenskaperna, som utgör deras fullkomlighet».

Vetenskap var sålunda för Thorild den utforskning av naturen, som var inriktad på att tillfredsställa våra behov,

öka vår lycka. Att det var de intellektuelle, vetenskapsmännen — d. v. s. tredje ståndets avantgarde — som skulle föra mänskligheten framåt med sin tanke stod klart för honom. Han var upplysningsman. Framåtskridandet var inte den obildade massans verk, som Rousseau menade. Dennes kritik av vetenskaperna var ett angrepp på den intellektuella klicken, och Thorild kände udden och sökte bryta den. Något annat innebär inte »landskapstalet». Det låter inställa sig i den pågående anti-rousseauanska polemiken, i vilken ekonomistskolan intog en ledande ställning och vars problemställning röjes t. ex. i det ekmarska företalet till »Bref om ekonomisterna». Den morgonstämning, som präglar fysiokraternas skrifter, övertygelsen om att en ny tid stundade tack vare vetenskaperna, fyller Thorilds tal. »Upplyften edra ögon, ty nu nalkas er förlossning», skrev Ekmark. Företrädarna för den nya vetenskapen hade nått fram till tronen. »Nu fly systemen; sedan Baylens odödliga snille fåfängt bestritt dem; och Rousseau förgäves skakat deras grundvalar. I en skön hänryckning ser jag Friheten nedstiga ifrån himmelen till oss. — — Genom en högre och mera fri urskillning av vad som är en sann förträfflighet och mänsklighetens verkliga ära, börjar i våra dagar ett välgörande ljus uppgå över vetenskaperna. — — Dessa ädelmodiga och fridsälskande tänkesätt, som lysa hos de mesta vårt tidevarvs kungar, härröra de icke av vetenskaperna?», deklamerade Thorild på Göteborgs nation. Detta jubel var inte endast uttryck för talarens ungdom som man gärna menat; det steg upp ur hans visshet om att kämpa för de nya idéer, som skulle göra världen lyckligare.

Följande år påbörjade Thorild en essay, som har den underliga titeln »Kyskhetens naturliga grunder». Han säger, att människan blott är en fysisk varelse och att han vill demonstrera att dygdena ha sin grund i hennes fysiska konstitution. Som övningsexempel väljer han kyskheten, emedan den synes honom vara den dygd, vars naturliga grund var svårast att inse.

Undersökningen är icke fullföljd. Men dess upptakt är

intressant. Thorild utgår inte från den enskilda individen utan från samhället som en totalitet. Det är genom denna, som de enskilda delarna och deras egenskaper och attityder bestämmas. Det är en sociologisk utgångspunkt. »Jag säger, att människorna födas med lika begär, som alla syfta till det högsta åtnjutande; och jordens goda icke är oändligt; så följer, att dessa begärens oupphörligt måste stöta, bestrida och förstöra varandra; och att denna striden måste vara, tills de äntligen, genom följdernas naturliga fortgång, hinna balansera varandra och stanna i den möjligaste jämvikt. — Newton har sagt, att hela det omäteliga världssystemet är en stor balans. Denna balansen är icke mindre den politiska världens grundstöd. Ett samhälle vilar på de åtskilliga krafterns jämvikt, som utgöra dess liv och varelse. — System och harmoni uppkomma aldrig förr, än alla krafter verka tillsammans och till ett ändamål. Men det som grundfäster harmoni, det grundfäster ock — i den fysiska naturen — fullkomlighet, skönhet och bestånd, — i den politiska — säkerhet och lugn, — i den moraliska — sällhet och nöjen. Ty i de förras sköte födas de senare».

Och han tillägger: »Dessa anmärkningar upplysa förträffligen om samhällenas och lagarnas natur. De visa att samhället är harmoniens, är naturens eget tillstånd; och att lagarna äro de nödvändiga undantag och inskränkningar för människornas inbördes intressen och begär (d. v. s. de i detta systemet verkande naturkrafterna) utom vilka jämvikt, harmoni och sällhet strax skulle försvinna». Den oundvikliga sparken åt Rousseau följer: »De visa även, att det de lärde kalla Status naturalis är detsamma som mänsklighetens barndom och råhet, men att Samhället är dess fullkomlighet och mognad».

»Ja, låtom oss tillbedja naturens förunderliga Enhet. Naturen har till alla sina verk icke mer än en grund och en regel. Harmonien ibland dess delar och rörelser är världens skönhet. Denna harmoni mellan flera staters intressen och mellan flera tusenden enskilda människors behov är — den politiska skönheten. Harmonien mellan våra böjelser och

begär heter — dygd och är den moraliska skönheten. Harmonien mellan våra begrepp heter — förstånd och är den intellektuella skönheten».

Denna lära om harmonien mellan krafterna, vilken den blott tjugoårige studenten entusiastiskt utlade och som alltid synts forskningen så sällsam, så unik i tänkandets hävder, är ingen originell skapelse; den hade under 1760- och 1770-talen förts in i den europeiska kulturdebatten av fysiokraterna. Deras totalitets- och kraftlära hade på något sätt förmedlats till Thorild. Hos denne har den föga av den logiska finessen hos Mercier de la Rivière: den är förenklad och förgrovad. Det är som då man i nutiden hör en ung student utlägga marxismens grundprinciper. Men de en smula valhänta formuleringarna livas upp av samma ungdomens eld.

Har han stått i samma ställning som den nutida unge marxisten? Har det varit en vetenskaplig metod, som diskuterats mellan ett antal unga studenter, medan professorskåren i stort varit okunnig om den? Forskningen bör kunna ge svar på dessa frågor.

Dessa idéer, som den unge studenten anammat kom att bilda grunden för hans världsåskådning. Det var en materialistisk grund. Allt i naturen och människan var fysiska processer. »Såsom med naturen har man gjort med människan», skriver han i en uppsats, kallad »Kraft» och daterad till 1778—1780, »funnit dess inre krafter och förmögenheter outgrundliga, skiljt dem från den kroppsliga konstitutionen och därav skapat en ande, en själ. Okunnigheten tror sig alltid ha funnit något, när den lärt ett namn». Drifterna, känslorna, kunskapsakterna var naturprocesser, verkningar av naturkrafter. Men lagbundna krafter som alla naturens.

Dygdena och reglerna för samverkan mellan människorna, samhällets lagar framkom med naturens kausala necessitas, med nödvändighet på grund av den strävan efter harmoni, som låg i naturkrafternas väsen. Så blev »normen» också en naturlag. »Som samhället icke är annat än naturens tillstånd i sin fullkomlighet, så är ock dess lagar icke annat än naturens», skrev Thorild i sina »Upplysningar till

Zopfen» 1781. »Den sorgfälliga skillnaden mellan natur- och samhällsrätten är därför en halvhet i lärarens förstånd. Därför är alla de borgerliga lagar, som icke grunda sig i naturen, i dess eviga regler för ve och väl mer eller mindre ursinnigheter. T. ex. adelsbördens, det prästerliga enväldet i religionen och förnuftet. Av sådana lagar vimla likväl alla samhällsrätter; och de upphöra icke förr än filosofer, naturens kännare och lärare, hinna sprida upplysningen. — Efter naturen bör då ett samhälle inrättas. Det helas bestånd vare första lagen. Var enskild del så litet tryckas som möjligt».

Det är fysiokratismens samhällskritiska konsekvenser, som här dragas. Albert Nilsson, som vill göra Thorild till spinozist, har observerat att det finns en fundamental skillnad mellan Thorilds samhällsuppfattning och Spinozas. Den senare tänker sig samhället ha uppstått genom samhällskontraktet. »Thorild åter låter i fråga om statens uppkomst Spinozas kontraktbegrepp substitueras av sitt harmonibegrepp¹». Albert Nilsson i sin tur söker harmonisera dessa två skilda uppfattningar och sudda ut den begreppsliga olikheten mellan dem. Ingenting är felaktigare. För Spinoza har samhället uppkommit genom en förnuftig överläggning hos människorna. För Thorild har det framgått genom naturkrafternas eget spel, de naturkrafter, som uppträda hos människorna. Detta är i full överensstämmelse med den fysiokratiska doktrinen. Ekonomisternas skrifter vimla av spefulla angrepp mot kontraktläran, denna roman, som det heter på något ställe. Det är väl sant — som Segerstedt visat — att liknande tankegångar finnas hos den gamle Shaftesbury; men den samhällskritiska och materialistiska tillspetsningen med tillämpning på samtidens aktuella politiska spörsmål — som är så tydlig hos Thorild — hör hemma hos fysiokraterna. Därvid är tydligt, att Shaftesbury kunnat få ökat intresse och aktualitet för den, som hos honom fann en av sin samtids politiska ideologier företecknad.

¹ Albert Nilsson, a. a., 168.

I sin stora lärodikt »Passionerna» framlade Thorild 1781 sin syn på naturkrafternas harmoni och naturens väldiga totalitet, i vilken människornas strävanden och mödor blott var naturbestämda insatser i enhetens stora process.

Ve oss! Om ej,
Om ej du, harmoni, om ej din eviga jämvikt
uppehåll allt. Och ej av oändligt vimlande krafter,
krafter, som utan dig, i död, förvirring och kaos,
ack, i evighet skulle varannan förstörande rasa —
gjorde et verksamt HELT, i världen och människosjälén.

Samma år skrev han också ett ode till fysiokratismens hjälte, till Cultivateuren, Jordbrukaren och han tillägnade Carl Fredrik Scheffer detta. Denna dikt är icke, som Arvidson menar, ett uttryck för folksuveränitetsläran¹. Denna lära var oförenlig med den fysiokratiska uppfattningen om harmonien, och den finns inte heller nämnd i Thorilds skrifter, åtminstone inte i hans ungdoms. I det samhälle, som var byggt efter naturens principer, förenades de enskilda intressena harmoniskt i kungamakten. Eller som Thorild uttryckte det: »Kännen Ert värde, medborgare! I konungens majestät lever Er höghet och Er styrka. — — Denna prakten, som synes offentligen, är, eller bör vara, glansen av Er självständighet. När I nämnen Samhälle, så nämnen I det heligaste ord på jorden: föreningen av allas krafter, av allas förträffligheter till en enda allmän lycksalighet»². Dikten till jordbrukaren är en fysiokratisk hyllning till dem, som närar hela mänskligheten, närar furstarna och hjältarna.

Men Du, ädle, tryckt eller hugnad,
uppehåll troner; livnär konungar!
Utom honom, vad voren I? Skuggor!
Tomma, glänsande, flyende evigt.

I Thorilds samhällstänkande är det ett helt annat begrepp än Rousseaus »allmänvilja» som dominerar: »det all-

¹ Arvidson, Thorild I, 202.

² Thorild, Skrifter II, 12.

männa förståndet». Vad detta innebär har livligt debatterats av hans sentida uttolkare¹. Lamm menar att det helt enkelt blott är en omskrivning av Rousseaus begrepp. Nilsson menar, att det thorildska begreppet har helt annan innebörd än Rousseaus. Arvidson säger att det är en »speciellt thorildsk term», och att tolkningen av denna är av central betydelse för förståelsen av Thorilds politiska ståndpunkt. Enligt Arvidson är »det allmänna förståndet» ungefär det samma som upplysningen. »Det allmänna förståndet spelar en helt annan roll än allmänviljan. Allmänna förståndet konstituerar hos Thorild statsformen. I och med upplysningens stigande förändras statsskick och lagar»².

Arvidsons analys av begreppet är fullt klar; men det är inte fråga om någon »speciellt thorildsk term». Tankegången är den fysiokratiska: att i och med det att genom den stigande upplysningen de av naturen givna lagarna bli evidenta för människorna, så faller de naturvidriga institutionerna bort som fjäll från ögonen och därmed omformas samhället till allt större överensstämmelse med de för samhällslivet naturgivna lagarna. Det är graden av upplysning hos ett folk, som blir avgörande för statsskicket.

I en senare skrift — från Englandstiden — True Heavenly Religion (1790) framlägger Thorild nästan ordagrant den fysiokratiska kunskapsteorien. Sanningens egenskap var att den var klar eller evident, heter det. Och att den alltid var densamma — liksom geometriens satsar hade Mercier de la Rivière tillagt. Att den beredde lycka, då den gjorde människan konform med hennes naturliga ordning, heter det³.

¹ Om denna diskussion, se Arvidson, Thorild I, 198 f., Segerstedt, 437 ff. Enligt Segerstedt — för vilken Thorild främst är en lär, starkt influerad av sina akademiska lärare — hänger begreppet samman med det stoiskt-naturrättsliga begreppet ratio recta. Men när Thorild använder begreppet, när han t. ex. i Den Nye Granskaren skriver, att då »Allmänna Förståndet» »Folkets Högsta Begrepp» fattas och en demagog kan vinna det som ej den redlige kan uppnå, då är inskränkning i tryckfriheten en vis lag — så befinner han sig fjärran från den begreppsvärld, som tillhörde »de blinde lärarna vid academierna» (Thorild, Skrifter II, 13).

² Arvidson, Thorild I, 199.

³ Thorild, Skrifter II, 361.

Det var enligt Thorild de vise, som skulle fostra fram detta allmänna förstånd, genom vilket först »folkets höghet» förverkligades. I numret 3—4 av Den Nye Granskaren skrev han: »Det enda villkor för ett folks frihet och sällhet är förstånd. Det åter ger höghet och styrka. Men förstånd födes av sanning. Och sanning hämtas ur naturen och tingens varelse av de stora snillen. Den yrkas, den upplyftes i lära och exempel av de ädle och förtjänste män. — — Ett folk utan upplysning är ett omyndigt barn. Eget förstånd, självständigt förstånd är ett folks höghet, den enda eviga grunden för sällhet. Ett svagt folk är ett gäckspel för alla tidens och maktens nycker, så som en svag människa för allt vad som är omkring henne»¹. Genom sin forskning, sin observation skulle de vise i naturen finna reglerna för samhällslivet. I och med att dessa blevo evidenta steg det allmänna förståndet. »Det verkligt rätta måste uppsökas i naturen», hade han ett par år tidigare skrivit i »Upplysningar till Zopfen», »all lag som är en stiftning är ett nonsense». Såvida den inte är ett uttryck för den eviga naturen. »Allt vad som är ett villkor för människovarelsens bestånd och väl är en lag. Den måste tagas ur tingens väsende. Den kan icke skapas. Den är nödvändig som naturen själv. Överheten (överherren) gör icke mer än uttrycker den i ord»². Endast den dåraktiga despotismen, tillade han i Den Nye Granskaren, vill driva ut de visa ur landet; en god regering hedrar dem som landets ljus och gudomlighetens röster. De hedras med förtjänstens rätt. Och förtjänstens höghet är naturens egen rangskala. Som åtminstone i det tysta allmänt erkännes. — Om de vise hindrades att bedriva »fri undersökning» och att yttra sig, så skulle de göra det ändå. Förgäves skulle makten söka trampa själens krafter. »Hämma en enda naturens kraft — och I skolen se brytning, våld, oro!»³.

¹ Thorild, Skrifter II, 21.

² Thorild, Skrifter I, 417.

³ Thorild, Skrifter II, 25.

Det är de upplysta reformmännens hot om att alla naturens krafter med destruerande våldsamt skulle resa sig mot privilegiesamhället, för så vitt icke hindren för krafternas fria spel toges bort. Det är även kravet på förtjänstens rätt framför bördens, som här upprepas.

Med sin lära om krafternas harmoni vid fritt spel motiverade fysiokraterna sin kritik av skråväsende och reglementering inom näringslivet. Deras kritik mot samtidens näringslagstiftning var sålunda av principiell art och skilde sig härigenom från den kritik, som levererats av de s. k. reformmerkantilisterna, representerade av bl. a. Melon och Forbonnais. Denna senare falang, säger Oncken, arbetade visserligen för reformer, men dessa borde ske utan överilning, och så långt det var möjligt, borde man nöja sig med det bestående¹. De förras kritik var principiell: blott om naturkrafterna fick verka, var och en fick följa sin drift att söka sin bärgning och lycka, så skulle harmoni uppstå inom näringslivet så väl som inom samhällslivet i övrigt. Laissez aller, laissez passer. Därför borde alla hinder raseras.

Jämlikt kungligt brev till kommerskollegium av ¹⁶/₁₂ 1782 började kunglige bibliotekarien Johan Henrik Kellgren 1784 utge en periodisk skrift »Nya Handelsbiblioteket», egentligen avsett som en fortsättning av Sefströms »Handelsbibliotek». Det senare hade på sätt och vis varit ett språkrör för Liljencrantz, då genom det en del av hans memorialer nådde allmänheten. Även Kellgren höll sig till den reformmerkantilistiska linje, som utmärkte Liljencrantz, och han anförde betecknande nog Melon, Child och andra moderata merkantilister som auktoriteter för det ekonomiska tänkandet. Full av löje och hån över principlösheten i denna ståndpunkt kastade sig Thorild i en recension över Kellgrens publikation. Den vaga kritik, som Kellgren riktade mot skråna var ej tillfyllest, då den ej var en principiell kritik mot allt tvång inom näringslivet. »Det är tydligt, att hr K. Bns artige fammel ej var gjort att förstöra den gamla och så djupt inrotade

¹ Oncken, A., Geschichte der Nationalökonomie, I Leipzig 1922, 265.

fördomen»¹. Och därefter kommer Thorilds principiella ståndpunkt:

»Låt då allt vara fritt! Ingen arbetar som ej finner sin bärgning. Och ingen finner sin bärgning, som där ej bör arbeta. Allt kommer att hava sin naturliga gång! Den bästa arbetaren blir alltid mest sökt; och om den sämste kan leva, så bör han ju det få? . . . Men stats-ortodoxerna tro att folk förlorar förståndet, så snart skråna upphävas. . . . Dunkla huvuden, satta att lysa! Naturens egen rörelse ger allt sitt ställe! . . . Genom denna frihet upphöra enväld och skråförtryck»².

Laissez aller, laissez passer.

VI.

Redan under sin Lundatid var Thorild klar över att det var de vises uppgift att bringa samhällets naturliga system till evidens. Han reste till Stockholm för att ställa konungen sina krafter till förfogande.

Så sällade sig Thomas Thorild till dessa intellektuella reformatorer, som trodde att de genom upplysning blott skulle kunna reformera det bestående samhället. De menade, att den logiska klarheten i deras principer obönhörligt skulle bryta sig väg till människornas medvetanden och därmed forma samhället. De skulle påverka statsmännen i det bestående samhället och genom undervisning göra samhällets naturliga lagar evidenta för hela mänskligheten. Det var en lära för isolerade intellektuella, övertygade om sin egen tankes kraft. När Thorild började ana det utopiska i sina föreställningar och samhällets motsättningar allt mer tillspetsade sig, föll den stora oron över honom. Han reste från Stockholm till London. Från London till Stockholm. Deklamering sin lära om harmonien, medan världen blev allt mera disharmonisk.

¹ Thorild, Skrifter II, 487.

² » , » , 497.

Vi ha i detta försök icke funnit anledning att ta upp de föregående Thorildsforskarnas problemställningar till behandling. De ha i flera fall varit skenproblem med sin rot i motsättningarna i en nutida filosofi, som t. o. m. bestritt möjligheten att fatta världen och dess lagbundenhet, att bringa naturens och samhällslivets objektiva lagar till evidens. Blott mot bakgrunden av sin egen tids spänningsförhållanden kan Thorild och hans åskådning, som i eminent grad var politisk, förstås. Men det har inte heller varit avsikten att ge en systematisk analys av Thorilds tankevärd; blott att antyda utefter vilka linjer problemet måste lösas. Undersökningen har dessutom i stort sett begränsats till hans ungdomsskrifter.

Per Nyström.